

דברים שבלב – לדמותו ההלכתית של רבנו יצחק אלחנן זצ"ל

בכדי להדגים דרכו של רי"א לרגל היאה"צ המאה שלו, בחרתי באחת מתשובותיו בשו"ת באר יצחק, חלק אה"ע סי' י', יען שהיא עוסקת בסוגיא שנגעו בה במסכת הישיבתית השנה, בשבועות כ"ו ע"ב, "בשפתים ולא בלב", שלענין שבועות אומרים דברים שבלב אינם דברים.

שאלה הוצעה לרי"א:

יש מחלוקת בין הרמב"ם והרא"ש אם גט מעושה כדין ע"י עכו"ם פסול מה"ת (הרא"ש) או רק מד"ר (הרמב"ם - "פסול", לא "בטל"). מכיון שנ"ד הוי ספק מעושה, נמצא שלפי הרמב"ם הוי ספק מד"ר ולקולא, ולהרא"ש הוי סד"א ולחומרא. ע"כ ראוי לעיין עוד, בעיקר שיטת הרא"ש. (2)

(כל העושה עד"ר) יש שכלל בש"ס בשבת וקדשים כשיש ב' מעשים, הא' ברור ובשני כוונתו מוטלת בספק, שכל העושה ע"ד ראשונה הוא עושה. (כגון בשבת מצניע לזרע ואח"כ שכח מדוע הצניעו מוציאו סתם...) וכן בכתובות נ"א ע"ב א"ר יהודה הני נשי דגנבו גנבי - שריין לגבורייהו: שבוי ליסטים, תחילתן באונס וספק אם בסוף ברצון או באונס. ומכאן, כשהשני בספק, אומרים שכל העושה עד"ר הוא עושה. ולכאורה גם בנ"ד צ"ל עד"ר, וא"כ כיון שבראשונה אמר שמגרשה מפני האונס, אפשר דבשנייה עושה עד"ר. וא"כ צ"ל ודאי גט מעושה להרא"ש. אולם ז"א מב' טעמים: א', שהכלל שכל העושה וכו' רק כשבראשונה עשה מעשה, או אם דיבורים - תנאי כפול.

וראיה מגמ' קידושין מ"ט ע"ב הא דזבין לנכסיה אדעתא למיסק לארעא דישאל, וחזר מדעתו דשב"ל (428 פירא) ואינם דברים. ורשב"א דמירי כשאמר לו מתחילה שמוכר אדעתא למיסק ובשעת מכירה לא אמר כלום, ואין סומכין על דבריו הראשונים. וקשה, אם עד"ר עושה, מדוע אין המקח בטל? א"ו, שאין הכלל שכל העושה וכו' תופס בזה, שמתחילה לא היה מעשה והדיבור לא היה תנאי כפול. וה"ה בנ"ד, ועוד, שבפירוש אמר שאינו עושה עד"ר, ולפיכך, בנ"ד אפילו להרא"ש לא הוי אלא ספק גט מעושה.

היסוד של התשובה גמ' ב"ב קמ"ח ע"ב, דשכ"מ שנתן הכל במתנה ואח"כ עמד מחליו, חוזר. ומיבעי, הקדיש/הפקיר נכסיו, מי אמרינן דל"ש מתנה ל"ש הקדש חוזר, דיש אומדנא ברורה שלא נתן אלא על דעת שנוטה למות, או שכוונתו להקדיש/להפקיר נכסיו עכ"פ? בתיקו. ויש מחלוקת ראשונים, רמב"ם ורא"ש, איך נוהגים למעשה לגבי התיקו. נתחיל בשיטת הרא"ש ואח"כ נפנה לשיטת הרמב"ם.

הרא"ש: כיון שאומדנא (מחמת חליו) בתיקו, הוי ספק אומדנא, ואין ספק אומדנא מבטל מעשה ברור של הקדש/הפקר, לכן האומדנא-דשב"ל, והוי הקדש/הפקר. וע"כ, כל שיש קנין/מעשה ברור/דין מפורש, וספק אומדנא נגדו, לא משגיחים באומדנת-ספק, שאינה אומדנא דמוכח לכל, ונחשבת כדשב"ל גרידא. אבל כשהאומדנא ברורה ללא ספק, נחשבת "דשב"ל ובלב כל אדם, וסומכין עליה.

ולפי"ז בנ"ד, האומדנא היא שרוצה לגרש מאונס, אבל יש ספק, אולי רוצה לגרשה מטעם המצוה.
וזה ספק אומדנא, וכנגד זה יש דבריו מפורשים שרוצה לגרשה ואפי' נתן לה מעות ונתן תל"כ על זה.
ולכן אין בכח האומדנא לבטל דבריו המפורשים והיא בחי' דשב"ל שאינם דברים.

קושיא רא"ש על הרא"ש, אולם קשה מסוגיא שמשמע שהרא"ש עצמו ס"ל אפי' ספק אומדנא-דברים.

גמ' כתובות נ"ו ע"א: (כ) כתובה, ונכנסה לחופה ופירסה נדה מהו: חייב ליתן כתובתה כיון שנכנסה לחופה, או, רק ע"מ לחומר הראויה לביאה? תיקו. והרא"ש שכיון שיש ספק, המוציא מחבירו עליו הראיה, ואינו חייב ליתן כתובתה. וקשה, שכאן החיוב ליתן כתובה ברור, והאומדנא שהסכים רק ע"מ חופה ראויה לביאה-ספק, ואיך זה יש בכח ספק אומדנא לבטל חיובו הברור ליתן לה כתובה?

וריא"א מיישב, יש הבדל בין דשב"ל שהם סותרים לדיבוריו המפורשים ולא לה שמפרשים מה שאמר בפיו. אם סותרים, כבר פסק הרשב"א בקידושין שאינם דברים, אבל כשמפרשים מה שאמר בפיו, הוי"ן דברים. ותנאי שלא הוציא בפיו הוא בגדר סותר כיון שע"י התנאי עוקר חלות הדברים שאמר. אבל כלל זה חל רק כשיש ספק אם בכלל היה תנאי, אבל אם ודאי היה תנאי רק שמסופק לנו מהו התנאי שהתנה, אין זה נחשב כעקירת הדיבורים, דממ"נ עלינו לברר את התנאי מה היה.

וע"כ, אנו אומרים שכשכתב לה כתובה, היה אצלו תנאי (implicit) במחשבתו שתיכנס לחופה, רק שיש לנו ספק אם התנאי היה לחופה הראויה לביאה או לא, ולפיכך הספק אומדנא אינו סותר את מעשה הכתובה אלא מפרש אותה, לכן יש בכחו לבטל מה שאמר או עשה, ולפיכך אינו חייב ליתן לה כתובתה. ובשכ"מ שהקדיש/הפקיר, לא ברור אם בכלל היה שם תנאי, ולכן אין ספק אומדנא עוקר מעשהו.

ולענין נ"ד, הספק-אומדנא אינו פירוש לדבריו אלא סתירה גמורה למה שאומר במפורש שרוצה לגרשה, ולכן בגדר דשב"ל שאינם דברים, ואין הגט נחשב לגט מעושה.

(סוף ענף ד') ורי"א מביא ראיה לפשט זה בדברי הרא"ש ממה שכתב הרא"ש לגבי סוגיא דמתנתא טמירתא (ב"ב מ' ע"ב), שאם כתב שטר וכשהחתים את העדים אמר להם זילו אטמירו, דהיינו, התחבאו, דלא מגבינן מיניה, והרא"ש כתב על זה דאפי' תפס מפקינן מיניה שאנו אומדים דעתו שלא גמר לתת בנפש חפיצה, וזה בתורת ודאי ולא משום ספק אם קנה אם לאו. וקשה, דמנ"ל להרא"ש שאין זה מטעם ספק? א"ו דאי מטעם ספק, אין בכח ביד ספק אומדנא להכריע מעשה ודאי שעשה או אמר אם סותר אותו מעשה או דיבור. ולכן מוכרח הרא"ש לפרש שזה מתורת ודאי ולא מספק.

ועוד ראיה, הרי"א מקשה על יסוד הרא"ש מהגמ' כתובות ע"ג ע"ב שנסתפק אם קידש אשה סתם ונמצאו בה מומין או נדרים אם מקודשת אם לאו, והצריכו גט מספק, "משום דלחומרא החמירו בה." וקשה, שהלא קידשה ודאי, ורק ספק לנו אם היה במחשבתו תנאי לענין מומין ונדרים, ולכאורה אין מקום לבעית הש"ס שהלא להרא"ש ספק אומדנא אינו מבטל מעשה או דיבור בפיו, ומן הדין שהקידושין ודאין הם, ומדוע מצריכין אותו ליתן גט מספק ולא בתורת ודאי?

ור"א מתרץ כנ"ל, שאפי' בקידשה סתם ללא תנאי, התנאי מובן מאליו שיעקר נישואין לאישות, ואם היא איילונית/נדרה מתשמיש יעקור כל הקידושין, וא"כ כהתנה בפירוש והספק לא במציאות התנאי אלא בתכנון, אם כיוון לבטל הקידושין רק אם איילונית/נדרה מתשמיש, או בכל מום/נדר. וכבר קבענו שכשהספק הוא בפירוש או ביאור דבריו אז אין זה סותר לדיבורו, ונחשב כדברים ולא כסתם דשב"ל וע"כ ספק אומדנא זה מכריע המעשה/הדיבור, ולכן אין הקידושין כודאין, וצריך גט רק מספק.

נמצא שבין להרא"ש בין להרמב"ם יש להקל בנ"ד ולסמוך על דברי הבעל שאומר שמגרשה מרצונו, זה לטעמו וזה לטעמו – להרא"ש כנ"ל, דספק אומדנא הוי דשב"ל נגד דיבורו בפירוש.

ולהרמב"ם, הרמב"ם לקולא מב' טעמים:

- (א) לדידה גט מעושה כדין ע"י עכו"ם פסוק רק מד"ר וכיון שיש ספק הוי ספק דרבנן ולקולא.
(ב) אולם הרמב"ם חולק על גוף העקרון שקבע הרא"ש, ופוסק לגבי התיקו בהקדיש והפקיר נכסיו דמספיקא לא מפקינן מיניה, נמצא דספק אומדנא כן מוציא מידי דבריו המפורשים.

אבל רי"א, שאף שהרמב"ם חולק על רא"ש כנ"ל, מ"מ יודה הרמב"ם דלפעמים יש ספק אומדנא שאינו כלום, דיש לחלק בין ב' מיני אומדנא: ספק בדין, שזה נוגע לכל אדם בשוה, וספק במציאות שזה מוסב על כל יחיד באופן סגולי.

- (א) ספיקא דדינא, כשהספק הוא מהי האומדנא, אבל אם האומדנא היתה ידועה לנו שהיתה שייכת לכל אדם, כגון שכ"מ שהקדיש כל נכסיו, שאם האומדנא בדעתו היתה ידועה לנו, היתה תופסת בשוה לכל אדם, רק שהספק באומדנא של כל אדם. וכל כה"ג הם "דשב"ל" ובלב כל אדם.
ובזה מחולקים הרא"ש והרמב"ם, שלרא"ש הוי מ"מ דשב"ל שאינם כלום, ולרמב"ם לא מתקרי דשב"ל, וספק כזה נחשב כספק גמור, ואין מוציאים ממון במקום שיש ספק כזה.
(ב) ספק במציאות ובמעשה, שהאומדנא היא ביחיד זה בלבד ואינו תופס באופן אוניברסלי, כגון בנ"ד של בעל המגרש, שאין האומדנא שווה כל אדם, שייתכן שבעל זה מגרש בדעת שלימה, ואילו אדם אחר במקומו היה מגרש אך ורק מחמת אונס, ואומדנא סוביקטיבית כזאת אינה בגדר אומדנא דמוכח, וזה נקרא דשב"ל שאינם דברים כלל. וזה אפי' להרמב"ם.

וא"כ בנ"ד, שאנו מסופקים באומדנא שלו אם מגרשה מרצונו הטוב אם לא, אין זה אומדנא דמוכח לכל, והוי ספק במציאות ובמעשה, ולכן נחשב כסתם דברים, לב ואינם כלום נגד דיבורו המפורש שרוצה לגרשה.

ולפיכך, גם הרא"ש גם הרמב"ם יסכימו לקיים את הגט ולהתיר את האשה לשוק.